

STEFAN TOCHOWICZ
KRAKÓW

ORMIAŃSKIE ŚLADY POD KRAKOWEM W XVII I XVIII WIEKU PRZYCZYNEK DO BADAŃ LUDNOŚCI PLEBEJSKIEJ POCHODZENIA ORMIAŃSKIEGO

Abstrakt: Artykuł dotyczy zjawiska nieprzebadanego do tej pory w historiografii Ormian polskich, to jest osiedlenia się ich i integracji w społecznościach polskich wsi. Autor zwraca na nie uwagę na przykładzie trzech wsi podkrakowskich: Niedźwiedź, Więclawice i Sułoszowa, w oparciu o metryki kościelne z XVII i XVIII wieku.

Słowa kluczowe: Ormianie, Krakowskie, plebs

Liczebność Ormian w Krakowie w epoce staropolskiej była bardzo niewielka. Najstarsze informacje w postaci artefaktów archeologicznych świadczące o możliwej obecności Ormian pod Wawelem pochodzą z XIII wieku¹. Jak wiadomo, król Kazimierz III zaprosił Ormian do Królestwa Polskiego w celu rozwoju handlowego nowej prowincji – Rusi. W 1354 roku do Polski przybył arcybiskup Zachariasz (Zakaria) z Klasztoru Świętego Tadeusza w Artazie (Armenia), który niemal na pewno przebywał w Krakowie, być może właśnie w związku z planem imigracyjnym króla. Prawo składu, przysługujące Krakowowi od 1372 roku i potwierdzone w 1380 roku, znosiło obowiązek wykładania towarów we Lwowie w przypadku używania drogi handlowej z Mołdawii przez Kamieniec Podolski, co teoretycznie zachęcało kupców ormiańskich do osiedlania się w Krakowie.

¹ Szerzej zob.: A. A. Zięba, *Ormianie w Krakowie od wieku XIV do schyłku XVIII*, w: *Kraków międzynarodowy. Materiały z sesji naukowej 7 maja 2016 roku*, red. T. Leśniak, Kraków 2017, s. 110-112, *Kraków w Dziejach Narodu*, 36.

Szacuje się, że między 1372 a 1501 rokiem w ówczesnej stolicy Polski mieszkały co najmniej 42 osoby narodowości ormiańskiej². Jednak z krakowsko-lwowskiej rywalizacji handlowej zwycięsko wyszedł Lwów, około połowy XV wieku, co spowodowało, że Ormianie wybrali głównie to drugie miasto jako stałe miejsce zamieszkania. W kolejnych wiekach liczebność Ormian w Krakowie nie zmieniła się znacząco. Byli więc bardzo nieliczną grupą narodowościową w Krakowie i zapewne w jego najbliższej okolicy³, lecz pomimo tego pełnili tu bardzo ważne i odpowiedzialne funkcje. Na przełomie XVI i XVII wieku obsługiwali dwór królewski, byli faktorami, czyli dostawcami kredytu i towarów, czasami też specjalistami oferującymi rzadkie usługi⁴. Handlowali egzotycznymi i luksusowymi towarami, sprowadzanymi z Orientu⁵. Od czasów króla Kazimierza III znany był ormiański szlak handlowy, prowadzący z emporii genueńskich położonych na Krymie (między innymi z Kaffy), przez Lwów, do Krakowa. Ormianie przyjeżdżali także do Krakowa z Mołdawii i Wołoszczyzny, gdzie wiodli prym w miejscowym handlu⁶. Dzięki ich znajomościom i kontaktom handlowym z Bliskim Wschodem do Polski docierały takie dobra konsumpcyjne, jak na przykład drogocenne tkaniny i dywany⁷. Handel tego typu towarami zapewniał im duże dochody i ważną pozycję społeczną.

W związku z powyższym wytworzył się stereotyp, że niemal wszyscy Ormianie polscy byli niezwykle bogaci, wpływowi i ustosunkowani. Z pamięci społecznej zniknęli Ormianie ubodzy, tacy jak rzemieślnicy czy być może nawet członkowie stanu chłopskiego, najniżej usytuowanego w hierarchii społecznej. Z biegiem czasu nikli oni w lokalnych społecznościach plebejskich, gdyż bez większych napięć i konfliktów funkcjonowali w nich ekonomicznie, kulturalnie

² *Ormianie w średniowiecznym Krakowie. Wypisy źródłowe*, wyd. B. Wyrozumska, Kraków 2003, s. 4-5, *Cracovienses Fontes Minores*, 1. Bożena Wyrozumska we wstępie do tej publikacji wyraża na podstawie ksiąg miejskich przypuszczenie, że w latach 1372-1501 mogło być w Krakowie więcej Ormian, gdyż nie zachował się komplet ksiąg miejskich Krakowa, w których zanotowano tyle właśnie osób pochodzenia ormiańskiego. Zresztą część Ormian mogła nie pozostawić żadnych śladów w tych księgach, gdyż nie znajdowała się w sytuacji wymagającej stawienia się przed sądem ławniczym, wójtowskim lub przed radą miasta.

³ W XVII wieku Rzeczpospolitą polsko-litewską zamieszkiwało około 3-15 tysięcy Ormian, którzy największe gminy tworzyli we Lwowie i w Kamieńcu Podolskim. Zob. M. Markiewicz, *Historia Polski 1492-1795*, Kraków 2004, s. 132.

⁴ K. Stopka, A. A. Zięba, A. Artwich, M. Agopsowicz, *Ormiańska Warszawa*, Warszawa 2012, s. 21.

⁵ *Instruktarz celny z r. 1643*, w: *Volumina legum*, 4, wyd. J. Ohryzko, Petersburg 1860, s. 42-43.

⁶ A. A. Zięba, *Ormianie w Krakowie*, s. 113.

⁷ G. Magakian, *Armenians in Poland and Oriental Trade (Selected Issues)*, w: *2019 WEI International Academic Conference Proceedings: Education and Humanities*, Vienna 2019, s. 39-41.

i społecznie⁸. Manifestowali przy tym chęć przynależenia do wspólnoty polskiej. Formalne otrzymanie najwyższego statusu w tej wspólnocie, to jest szlachectwa, było możliwe tylko drogą nobilitacji. Była to oczywiście droga zarezerwowana dla elit społecznych. Jednakże również uboższe jednostki narodowości ormiańskiej odczuwały potrzebę asymilacji ze społeczeństwem polskim, adekwatnie do swojego stanu społecznego.

Przypuszczalnie osoby z niższej warstwy społeczności ormiańskiej lub pochodzenia ormiańskiego w miejscowościach podkrakowskich występowały co najmniej od XVII wieku. Świadczą o tym zapiski nazwisk lub przydomki parafian w księgach metrykalnych rzymskokatolickich parafii podkrakowskich, położonych: w Niedźwiedziu, niedaleko Słomnik, w parafii pod wezwaniem Świętego Wojciecha Biskupa Męczennika, w Więclawicach, na północ od Krakowa, w parafii pod wezwaniem Świętego Jakuba, oraz w Sułoszowej, w pobliżu Olkusza, w parafii pod wezwaniem Najświętszego Serca Pana Jezusa. W parafiach tych napotkałem wzmianki dotyczące osób noszących nazwiska lub przydomki: Ormianek, Ormiankówna, Ormian, Ormiański, co może sugerować, że byli oni narodowości ormiańskiej lub pochodzenia ormiańskiego⁹. Poniżej przedstawiam odnalezione w księgach metrykalnych wzmianki na temat tych osób.

W latach czterdziestych XVII wieku w Niedźwiedziu żyła rodzina Sebastiana i Reginy Ormianków. Ich córką była Jadwiga, urodzona 30 listopada 1642 roku w Trątnowicach. Rodzicami chrzestnymi Jadwigi byli Jan Bętkowski i Jadwiga Przeniosło¹⁰, pochodzący najprawdopodobniej ze stanu chłopskiego¹¹. W Brończech (w tej samej parafii Niedźwiedź) urodził się także chłopiec o imieniu Krzysztof, ochrzczony 12 września 1651 roku w parafialnym kościele, syn Felicji

⁸ A. A. Zięba, *Przemiany tożsamości narodowej Ormian w dobie walk o niepodległość Polski, schyłek XVIII-początek XXI wieku*, w: *Polscy Ormianie w drodze do niepodległości. Materiały z konferencji naukowej Kraków 9-10 października 2018 r.*, red. S. Dziedzic, J. Paluch, Kraków 2018, s. 12-13, 16.

⁹ W pierwszej połowie XVII wieku określenia: „ormiański”, „ormiński”, „ormienski” odnosiły się do Ormian lub Armenii. Zob. E. Tryjarski, *Zapisy Sądu Duchownego Ormian miasta Lwowa za lata 1625-1630 w języku ormiańsko-kipczackim*, Kraków 2010, s. 39, 96-97, 114, 147, 192, 205.

¹⁰ Archiwum Diecezjalne w Kielcach [dalej: ADK]: Parafia Niedźwiedź, Księga ochrzczonych z lat 1621-1766, k. 97. Księga zachowana jest w stanie niekompletnym, strony są wymieszane bez zachowania porządku chronologicznego.

¹¹ W księgach metrykalnych parafii Niedźwiedź w nieco późniejszym okresie odnotowana jest rodzina Wojciecha i Anny Przeniosłów z Trątnowic. Mieli oni dzieci: Andrzeja – urodzonego 19 listopada 1666 roku, Jakuba – urodzonego 7 lipca 1670 roku, Tomasza – urodzonego 20 grudnia 1671 roku, oraz Reginę – urodzoną 31 grudnia 1679 roku (ibidem, Księga ochrzczonych z lat 1660-1709, 3, k. 38, 56, 62, 92). W zapiskach chrzestnych tych dzieci nie podano informacji o stanie społecznym rodziców, lecz domyślać się można, że byli pochodzenia chłopskiego. Wiadomo także, że osoby o tym nazwisku mieszkały w drugiej połowie XVII wieku w pobliskich parafiach rzymskokatolickich, na przykład w Czulicach.

Ormiankówny i nieznanego ojca. Chrzestnymi dziecka byli organista Stanisław i Zofia Tworkowa z Brończyc¹². Być może krewną Felicji Ormiankówny była Małgorzata Ormiankówna, która poślubiła w kościele parafialnym w Niedźwiedziu w 1641 roku Jana Kanczyka¹³. Jak widać, podobnie jak w XV-wiecznym Krakowie, Ormianie lub osoby pochodzenia ormiańskiego w Niedźwiedziu w połowie XVII wieku nie stanowili hermetycznie zamkniętej społeczności, lecz wchodzili w związki małżeńskie z miejscową ludnością polską i prosili ją także na rodziców chrzestnych swych dzieci¹⁴.

W parafii Więclawice także spotykamy osobę, której nazwisko wskazywałoby na ormiańskie pochodzenie lub takową narodowość. Otóż w księgach chrztów tejże parafii figuruje Augustyn Ormian, syn panny Reginy Ormiankówny z Sieborowic, który ochrzczony został w więclawickim kościele parafialnym 26 sierpnia 1731 roku. Rodzicami chrzestnymi Augustyna byli Andrzej Wołkowiński i Teresa Drużyńska¹⁵. Niestety nie wiemy, jaką profesję wykonywała wspomniana Regina Ormiankówna, ani nie mamy żadnych informacji na temat jej stanu społecznego¹⁶.

W dokumentach parafii Sułoszowa również odnajdujemy wzmiankę o osobach prawdopodobnie narodowości ormiańskiej. W 1772 roku w miejscowości tej urodziła się Zofia, córka Klemensa i Agnieszki Ormiańskich¹⁷.

W Krakowie, jak już wspomniano, było niewielu Ormian. Podobnie musiało być we wsiach podkrakowskich, gdzie spotykamy sporadycznie osoby o nazwiskach lub przydomkach takich jak: Ormianek, Ormiankówna, Ormian, Ormiański. W przebadanych trzech parafiach w latach 1642-1772 łącznie pojawiło się zaledwie osiem osób o możliwym pochodzeniu ormiańskim.

Nie mamy całkowitej pewności co do ich tożsamości etnicznej, gdyż tylko nazwiska (przydomki, protonazwiska) wskazują na pochodzenie. Jednak wszystkie te osoby należały do niższych warstw społecznych, w tych warstwach zaś w XVII i XVIII wieku nie istniały jeszcze nazwiska w pełni ukształtowane w dzisiejszym rozumieniu. Niekiedy po imieniu w księgach parafialnych wpisywano po prostu zawód, pochodzenie geograficzne lub etniczność danej osoby. Za utożsamieniem genezy nazwiska z pochodzeniem etnicznym przemawiają ponadto

¹² Ibidem, k. 92.

¹³ ADK: Parafia Niedźwiedź, Księga urodzonych, zaślubionych, zmarłych z lat 1621-1893, k. 123.

¹⁴ *Ormianie w średniowiecznym Krakowie*, s. 7.

¹⁵ Archiwum Parafii Więclawice: Liber Baptisatorum, 1728-1757, Akt nr 25 (b.p. akt), zapisany pod 1731 rokiem.

¹⁶ Księgi metrykalne parafii Więclawice nie określają stanu społecznego tej rodziny.

¹⁷ Archiwum Narodowe w Krakowie: zespół 411, Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Sułoszowej, sygn. 1753/SK 1753-1810, Skorowidz urodzeń, s. 12. Skorowidz nie podaje szczegółowych informacji dotyczących dziennej daty chrztu, profesji rodziców, imion i nazwisk chrzestnych.

liczne analogie z miast i miasteczek w obrębie Królestwa Polskiego i Wielkiego Księstwa Litewskiego. W samym Krakowie w początkach XV wieku mieszkała rodzina o nazwisku Ormianin (Armenus), jednoznacznie identyfikowana jako ormiańska. Znana jest także krakowska kurtyzana i posesorka znacznej fortuny – Katarzyna Ormianka, zmarła w 1491 roku¹⁸. Podobnie było we Lwowie, w Wilnie, Lublinie czy Częstochowie. Niekiedy błędnie utożsamiano ich z Tatarami ze względu na wspólny język – kipczacki. Być może tak było też w przypadku mieszczańskiej rodziny Tochowiczów w parafii Słomniki, która swoje korzenie upatrywała wśród Tatarów, lecz mogła być właśnie pochodzenia ormiańskiego¹⁹.

Niniejszy artykuł stanowi przyczynek do badań nad Ormianami na obszarze podkrakowskim. Na podstawie analizowanych wzmianek można stwierdzić, że z łatwością integrowali się oni z miejscowym społeczeństwem polskim, na co duży wpływ miały wspólne wyznanie katolickie²⁰ oraz konieczność posługiwania się w tych okolicach językiem polskim. Przedstawione w tekście osoby o nazwiskach lub przydomkach: Ormianek, Ormiankówna, Ormian oraz Ormiański integrowały się z miejscową ludnością chłopską poprzez związki małżeńskie. Interesujący jest też fakt, że osoby te nie nosiły charakterystycznych imion ormiańskich, co świadczy o ich polonizacji co najmniej od dwóch pokoleń. Może to też być argumentem przeciw hipotezie o korzeniach ormiańskich, lecz należy pamiętać, że i wśród Ormian we Lwowie postępowała polonizacja w zakresie imiennictwa.

We wspomnianych źródłach Ormianie występują jako całkowicie zintegrowani z miejscowym stanem chłopskim, wtopieni w lokalne społeczeństwo tak mocno, że pamięć o ich ewentualnym pochodzeniu ormiańskim zatarła się bardzo szybko, a jej domniemane ślady można odnaleźć tylko w przebadanych dokumentach kościelnych. Zastanawia fakt, że w przebadanych przeze mnie księgach metrykalnych parafii Niedźwiedz, Więclawice i Sułoszowa tylko w omawianych czasie notowane są nazwiska pochodne od etnonimu Ormianin. Nie odnalazłem ich potomków w księgach metrykalnych w kolejnych dziesięcioleciach. Być może przenieśli się na teren innej parafii wiejskiej lub do miasta, ewentualnie wymarli w linii męskiej lub też zmienili nazwiska na inne, pozbawione odniesienia etnicznego. Warto tu wspomnieć, że w wieku XIX w Krakowie występuje rodzina o nazwisku Ormianin²¹.

¹⁸ A. A. Zięba, *Ormianie w Krakowie*, s. 114-115.

¹⁹ S. Tochowicz, *Tatarskie czy ormiańskie korzenie niektórych rodzin słomnickich?*, „Biuletyn Ormiańskiego Towarzystwa Kulturalnego”, 68-69, 2012, s. 66, 68.

²⁰ A. A. Zięba, *Ormianie w Krakowie*, s. 117.

²¹ Biblioteka Jagiellońska: Druki ulotne (klepsydry), sygn. 224649 V On-Oz 113, incipit: „Tomasz Ormianin [...] przeżywszy lat 15, w dniu 30 stycznia 1874 r. [...] przeniósł się do wieczności”.

Za pochodzeniem ormiańskim przedstawionych tu osób przemawiać może przypuszczenie, że przybywały one do wsi podkrakowskich z uwagi na ich bliskość do ważnych ośrodków handlowo-rzemieślniczych, takich jak Kraków i Olkusz, co z pewnością było czynnikiem atrakcyjnym dla Ormian, wyuczonych handlu i rzemiosł. Dostęp do tych miast ze względu na ograniczenia prawne (konieczność uzyskania prawa miejskiego) nie był dla wszystkich łatwy, podczas gdy osiedlenie na wsi nie narażało na większe trudności. Możliwe też, że osoby te uległy z jakichś powodów pauperyzacji społecznej lub wykluczeniu ze swej społeczności macierzystej.

Poruszony w artykule temat plebsu wiejskiego pochodzenia ormiańskiego nie był dotychczas omawiany w historiografii. W opracowaniach naukowych porusza się niemal wyłącznie zagadnienie elity ormiańskiej. Na przeszkodzie stoi brak, rozproszenie i niedostępność źródeł oraz niska frekwencja w nich interesującego nas tu zjawiska. Informacje na jego temat pojawiają się w źródłach sporadycznie, podczas gdy ich wyszukanie wymaga rozległej kwerendy. Dopiero całościowa indeksacja metryk pozwoli szybciej i łatwiej uzyskać pełniejszy obraz. Warto jednak mieć na uwadze istnienie niższych warstw społeczności ormiańskiej lub osób pochodzenia ormiańskiego w XVII i XVIII wieku na terenach wiejskich, gdyż wpłynie to z pewnością na głębsze poznanie dziejów Ormian i ich struktury społecznej w okresie staropolskim.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Diecezjalne w Kielcach: Parafia Niedźwiedź, Księga ochrzczonych, 1621-1766; Księga ochrzczonych, 1660-1709; Księga urodzonych, zaślubionych, zmarłych, 1621-1893.

Archiwum Narodowe w Krakowie: zespół 411, Akta stanu cywilnego parafii rzymskokatolickiej w Sułoszowej, sygn. 1753/SK 1753-1810.

Archiwum Parafialne w Więclawicach: Liber Baptisatorum, 1728-1757.

Biblioteka Jagiellońska: Druki ulotne (klepsydry), sygn. 224649 V On-Oz 113.

Źródła drukowane

Tryjarski E., *Zapisy Sądu Duchownego Ormian miasta Lwowa za lata 1625-1630 w języku ormiańsko-kipczackim*, Kraków 2010.

Ormianie w średniowiecznym Krakowie. Wypisy źródłowe, wyd. B. Wyrozumska, Kraków 2003, *Cracovienses Fontes Minores*, 1.

Volumina legum, 4, wyd. J. Ohryzko, Petersburg 1860.

Opracowania

Magakian G. Sz., *Armenians in Poland and Oriental Trade (Selected Issues)*, w: *The WEI International Academic Conference Proceedings: Education and Humanities*, Vienna 2019, s. 30-47.

Markiewicz M., *Historia Polski 1492-1795*, Kraków 2004.

Stopka K., Zięba A. A., Artwich A., Agopsowicz M., *Ormiańska Warszawa*, Warszawa 2012.

Tochowicz S., *Tatarskie czy ormiańskie korzenie niektórych rodzin słownickich?*, „Biuletyn Ormiańskiego Towarzystwa Kulturalnego”, 68-69, 2012, s. 60-69.

Zięba A. A., *Ormianie w Krakowie od wieku XIV do schyłku XVIII*, w: *Kraków międzynarodowy. Materiały z sesji naukowej 7 maja 2016 roku*, red. T. Leśniak, Kraków 2017, s. 109-152, *Kraków w Dziejach Narodu*, 36.

Zięba A. A., *Przemiany tożsamości narodowej Ormian w dobie walk o niepodległość Polski, schyłek XVIII-początek XXI wieku*, w: *Polscy Ormianie w drodze do niepodległości. Materiały z konferencji naukowej Kraków 9-10 października 2018 r.*, red. S. Dziedzic, J. Paluch, Kraków 2018, s. 13-36.

Ստեֆան Տոխովիչ, Հայկական հետքերը Կրակովի շրջակայքում 17-րդ եւ 18-րդ դարերում. ներդրում հայկական ծագում ունեցող հասարակ բնակչության ուսումնասիրության մեջ

Համառոտագիր. Հոդվածը անդրադառնում է լեհահայերի պատմագրության մեջ մինչ այժմ չուսումնասիրված մի երևույթի՝ լեհական գյուղական համայնքներում նրանց բնակության հաստատմանն ու ինտեգրմանը: Հեղինակը ներկայացնում է այդ երևույթը Կրակովի շրջակայքում գտնվող երեք գյուղերի՝ Նիեշվիեժի, Վիենցլավիցեի և Սուլոշովայի օրինակով՝ հիմնվելով 17-րդ և 18-րդ դարերի եկեղեցական մատյանների վրա:

Բանալի բառեր. Հայեր, Կրակովի շրջակայք, հասարակ բնակչություն:

Stefan Tochowicz, *Armenian Traces near Kraków in the 17th and 18th Centuries. A Contribution to the Study of Common Folk of Armenian Origin.*

Abstract: This article discusses a hitherto unstudied phenomenon in the historiography of Polish Armenians—namely, their settlement and integration into the communities of Polish villages. The author draws attention to this issue through the examples of three villages near Kraków: Niedźwiedź, Więclawice, and Sułoszowa, based on parish registers from the 17th and 18th centuries.

Keywords: Armenia, Kraków region, common folk